

معرفی کتاب / نهضت آزادیستان

۶ مرداد ۱۳۹۴ ساعت ۱:۵۲

شیخ محمد خیابانی به عنوان برجسته ترین خلف نسل اول مشروطه چیان تبریز در دوران پس از مشروطه با عضویت در دوره دوم مجلس شورای ملی اساسی ترین دوران زندگی خود را آغاز می کند. او با مخالفت صریح در برابر اولتیماتوم روس نخستین جلوه های شجاعت خویش را نمودار کرده با تعطیلی مجلس ملی ، مبارزات خود را با ایستادگی در برابر قرارداد ۱۹۱۹ تداوم می بخشد.

با مقرر نایب السلطنه شدن تبریز در دوران قاجار، تبریز به عنوان شهر مرکزی آذربایجان دوباره به دوران اهمیت و تاثیر گذاری خود بر جریانات سیاسی - فکری سراسر ایران بازگشت.

دوره نخست این نقش آفرینی مربوط به دوران کوتاه مدت ولی سراسر فراز و نشیب اوایل صفویه است. پس از انتقال پایتخت به مناطق مرکزی کشور در دوره صفویه و کاسته شدن از اهمیت سیاسی تبریز در دوره قاجار این شهر دیگر بار به حشمت پیشین خود باز می گردد.

تبریز با توجه به نزدیکی جغرافیایی به آناتولی و قفقاز اولین مرکز دریافت اطلاعات و اخبار مربوط به جهان پیرامونی در ایران به شمار می رود. طبیعی است که در چنین شرایطی مردان و آگاهان تبریز و آذربایجان نسبت به سایر شهرها و ولایات به تکاپو و تعامل بیشتری با اندیشه های جدید پردازند و این مساله موجبات ایجاد نگرش های نو در آنها نسبت به مسائل موجود کشور و در نتیجه اقدامات عملی نوین را فراهم می آورد. از همین روست که نخستین زمزمه های عدالت خواهی ، اندیشه ضد استبدادی و ضد استعماری ، تجدد و قانون خواهی ، توجه به علوم و فنون روز و تحول در ادبیات را از آذربایجان می شنویم. اوج این فرآیند را بی شک دوران منتهی به مشروطه که تبریزیان وظیفه انتقال اندیشه های جدید به سراسر کشور و دوران مشروطه که رسالت نبرد و عمل برای به بار نشستن نهال مشروطیت و پس از آن دوران که اقدامات دفاع از نتایج مشروطه و صیانت از دست آوردهای آن را بر عهده داشتند ، تشکیل می دهند. طبیعتا در چنین وضعیتی نقش و عمق تاثیر گذاری رجال آذربایجان نیز به مراتب بیشتر شده و آنان از ضریب نفوذ بالایی برای تغییر شرایط موجود و یا تثبیت خواست هایشان برخوردار می گردند. از جمله افرادی که می توان او را از چهره های برجسته دوره پس از مشروطه دانست مرحوم شیخ محمد خیابانی است. اگرچه او در دوران مشروطه نیز خارج از گود فعالیت های سیاسی نبوده و با شرکت در انجمن ملی (ایالتی) و ایراد سخنرانی ها دستی در آتش مشروطه طلبی داشته اما اساسی ترین تاثیرهای او را باید در دوران پس از امضای فرمان مشروطیت و در دوران عضویت او در مجلس مشروطیت و پس از آن دانست.

شیخ محمد خیابانی به عنوان برجسته ترین خلف نسل اول مشروطه چیان تبریز در دوران پس از مشروطه با عضویت در دوره دوم مجلس شورای ملی اساسی ترین دوران زندگی خود را آغاز می کند. او با مخالفت صریح در برابر اولتیماتوم روس نخستین جلوه

های شجاعت خویش را نمودار کرده با تعطیلی مجلس ملی، مبارزات خود را با ایستادگی در برابر قرارداد ۱۹۱۹ تداوم می بخشد. پس از این مرحله اصلی ترین اقدام او که خیابانی را در تاریخ جاودانه کرد یعنی نهضت موسوم به آزادیستان آغاز می شود. طی این نهضت که به گفته حاج اسماعیل امیرخیزی به نشانه اعتراض به تسمیه مناطق شمالی ارس به آذربایجان توسط اعضای حزب مساوات با نام آزادیستان نامیده می شد، شیخ محمد طی چند ماه با در اختیار گرفتن اداره شهر سعی می کند اعتراض خود را نسبت به وضعیت موجود که ملک الشعرا بهار از آن به ملعبه کردن آزادی و مسخره نمودن حریت نام می برد، اعلام می دارد. اما نهایتاً با ورود مخبر السلطنه و لشکر همراهش به تبریز و قتل شیخ در منزلش دفتر حیات نهضت و بنیانگذار آن بسته می شود. هم چنانکه به نظر می رسد حیات و فعالیت های شیخ محمد خیابانی دوران پرفراز و نشیب و مهمی از تاریخ کشور را شامل می شود که این اهمیت باعث اهمیت یافتن بیش تر زندگانی و اقدامات او می گردد. اما آنچه که با تاسف باید گفت اینکه زندگی شیخ محمد خیابانی به مثابه یک عالم و انقلابی مسلمان کمتر مورد توجه قرار گرفته- با چشم پوشی از چند اثر انگشت شمار - است. از این منظر بازکاوی و دیگر بار به خوانش در آوردن زندگانی خیابانی ضرورتی دوچندان می یابد. به همین خاطر است که انتشار اثر "نهضت آزادیستان و شهید شیخ محمد خیابانی" به قلم محقق و دانشمند معاصر جناب حجت الاسلام و المسلمین سید هادی خسروشاهی از اهمیت قابل توجهی برخوردار است.

استاد خسروشاهی اگرچه به عنوان یکی از سرشناس ترین نویسندگان عرصه جریان شناسی مبارزات اسلامی در دوره معاصر شناخته می شوند، اما تا کنون اکثر آثار ایشان در حوزه جریانات سرزمین های عربی و چند اثر در مورد جریان فدائیان اسلام بوده است. انتشار این اثر وجه جدیدی از مطالعات استاد خسروشاهی را در زمینه جریان شناسی مبارزات آذربایجان با تاکید بر علمای این دیار روشن می سازد. "نهضت آزادیستان و شهید شیخ محمد خیابانی" در ۴۰۸ صفحه وزیری با قیمت ۶۵۰۰ تومان از سوی مرکز اسناد انقلاب اسلامی در تهران به بازار نشر روانه شده است.

بررسی محتوایی کتاب:

کتاب "نهضت آزادیستان و شهید شیخ محمد خیابانی" در هشت فصل به سامان آمده [۱] که در فصل اول به دوره کودکی شیخ تا نمایندگی او در مجلس شورای ملی، در فصل دوم به بسته شدن مجلس شورا و جریانات پذیرش اولتیماتوم روس و اقدامات شیخ در برابر این مساله و در فصل سوم به آغاز قیام آزادیستان، روند پذیرش قرارداد ۱۹۱۹، اعتراضات ملی به وجود آمده در برابر این قرارداد و نهایتاً پاگرفتن نهضت در تبریز پرداخته شده است. با گذشتن از فصل چهارم کتاب که به گزارش پایان غم انگیز نهضت و شهادت شیخ و نیز انعکاس آن در آن دوران و اشاره به اخبار موجود در مورد شهادت آن شهید در اسناد و منابع دولتی پرداخته، از فصل پنجم استاد خسروشاهی به ارائه بحث های تحلیلی خود از روند قیام و علل شکست آن و اندیشه ها و فعالیت های خیابانی می پردازد.

در فصل پنجم که منحصر در بحث "علل شکست نهضت آزادیستان" است، مولف هشت عامل را با استناد به منابع و مدارک در دست به عنوان مهم ترین علل اشاره می کند:

- عدم تدارک نظامی کافی
- عدم تامین هزینه نهضت
- دست کم گرفتن قزاق ها
- عدم مقاومت یاران خیابانی

• محدود کردن قیام به تبریز و عدم الگوسازی

• عدم تصمیم گیری مهم در زمان حساس

در فصل ششم مولف، برای ارائه خلاصه ای از اندیشه های شیخ شهید ۱۰۰ جمله برگزیده از گفتارهای خیابانی را که در بردارنده طرز تفکر و نوع بینش او به پنج مقوله اساسی: آزادی و استقلال، تجدد و ترقی، فلسفه اجتماعی، شرایط موفقیت و نهایتاً اخلاق می باشد، نقل نموده است. این صد جمله همان طور که مولف در ابتدای فصل اشاره نموده در واقع بخشی از مقدمه رساله "شرح حال و اقدامات شیخ محمد خیابانی" به قلم حسین کاظم زاده ایرانشهر است که توسط او از "نمرات جریده تجدد" برگزیده شده است. پس از این صد جمله باز به نقل بخش هایی از سخنان شیخ که توسط نویسندگان معاصر جناب استاد محمد رضا حکیمی در کتاب بیدارگران اقلیم قبله از سخنان شیخ برگزیده، نقل می نماید.

در فصل هفتم به کارنامه فرهنگی-اجتماعی نهضت و اقدامات انجام یافته در دوره چند ماهه قیام در شهر تبریز در زمینه های اجتماعی و مدنی پرداخته شده، این فصل نیز به استناد گفته مولف محترم در اصل مقاله ای است از آقای ناهیدی آذر که "به لحاظ اهمیت عیناً" در این کتاب درج گردیده است.

در فصل هشتم نیز که ۱۲۰ صفحه از کتاب را به خود اختصاص داده است گزیده ای از نطق های خیابانی نقل گردیده، که برای آشنایی اجمالی با سیر فکری و سیاسی سخنرانی های خیابانی در گذر زمان، بر اساس ترتیب تاریخی گنجانده شده اند. این فصل را به جهت امکانی که به خواننده برای آشنا شدن بی واسطه با افکار خیابانی می دهد، می توان مهم ترین فصل کتاب دانست، سخنرانی هایی که شرایط اجتماعی، سیاسی، فرهنگی و فکری آن روز ایران را به روشنی از دیدگاه یک مبارز نمایان می کند.

در بخش پیوست ها، سه پیوست آمده: اولی فهرستی از اشارات مربوط به خیابانی در روزنامه مجلس و فصلنامه مطالعات تاریخ معاصر ایران است که برای استفاده سهل تر محققان در تحقیقات بعدی درج شده، پیوست دوم نیز زندگی نامه کوتاهی است مربوط به میرزا تقی خان رفعت از نزدیکان و همزمان خیابانی، پیوست سوم هم دست خطی است از شیخ که جهت نمونه آورده شده است.

نکته پایانی که در مورد این کتاب باید مورد توجه قرار گیرد، نوع نگرش محقق گران قدر جناب استاد خسروشاهی به حیات و قیام خیابانی است. او بر خلاف بسیاری از نوشته های موجود در این موضوع که با دیدی تاریخ و سیاسی صرف به زندگی خیابانی پرداخته اند، شیخ محمد خیابانی را به عنوان یک عالم شیعه و مصلحی اجتماعی و دینی که با سلوک فکری و عملی خود سعی داشت تا چراغ نیمه جان عدالت خواهی و قانون گرایی مشروطه را از طوفان های سخت استثمار خارجی و استبداد داخلی نجات دهد معرفی می کند.

این شیوه نگرش می تواند، افق های جدیدی را در مساله پژوهش در اقدامات علمای ایران و خصوصاً آذربایجان که در تاریخ معاصر صد سال اخیر جزء تاثیرگذارترین سیمایها بوده اند باز نماید.

